

Babits Mihály a Fogaras és Vidéke hasábjain

A Fogaras és Vidéke társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap volt, amely hetenként egyszer, vasárnap jelent meg. Ezen a néven előbb 1894–1896 között, majd 1903–1912 között látott napvilágot (közben egy évig – 1887–1888-ban – Oltvölgyi lap néven adták ki az újságot), utóbb (1912–1918) Fogarasi Hírlapként nyomtatták.

dehelyezése pillanatától a lap folyamatosan közli a Babits-csal kapcsolatos híreket, időnként pedig verseit, cikkeit is lehozza. Az 1908. augusztus 2-i számban, a *Hírek* rovatban ezt írják: „Új tanár. A vallási és közoktatásügyi magyar királyi miniszter *Zalai János dr.* tanár megüresedett helyére Babics [így: cs-vel] Mihály szegedi állami főreáliskolai helyettes tanárt a fogarasi állami főgimnáziumhoz rendes tanárrá nevezte ki!” Hogy ki helyére is jött Babits, az tulajdonképpen nem tisztázódott kellőképpen, ugyanis a lap szeptember 27-i száma arról tudósít, hogy *Zalai dr.* tanár helyére az illetékes minisztérium *László Béla dr.* tanárt küldte ki. Október 18-án szintén a *Hírek* rovat tudatja, hogy „Házi poétáink száma eggyel gazdagodott: Babits Mihállyal, állami főgimnáziumunk egyik rokonszenves tanárával”. És itt adja hírül a lap, hogy „Babitsnak nemrégén öt költeménye jelent meg a nagyváradi *Holnap* című irodalmi társaság kiadásában, amely társaság fönnséges Niobéja az égboltnak, a lobogó gyász költőjének, *Vajda János* emlékének szentelte azt a verskötetet, amelyet *Antal Sándor* kritikával ellátva rendezett sajtó alá, s amelyben a mai szociális és nihilista irányú költészet művelői közül: *Ady Endrénnek*, *Babits Mihálynak*, *Balázs Bélának*, *Dutka Ákosnak*, *Emőd Tamásnak*, *Juhász Gyulának* és *Miklós Jutkának* vannak versei”. Az újság azt is közli, hogy az elkövetkező számokban sorban le fogják közölni Babitsnak az antológiában megjelent verseit. Az említett számban viszont két olyan verset tesznek közzé, amelyek nincsenek

benne a *Holnap* antológiában. Babits – bár nem érezte jól magát Fogarason, s nyomasztónak és sivárnak tekintette az itteni környezetet – mégis igyekezett beilleszkedni a város művelődési életébe, s kivenni részét a rá váró feladatokból. Így nem elégedett meg a versírással vagy a tanítással, hanem előadásokat vállalt a szabadegyetemen is. A Fogaras és Vidéke november 15-én közli, hogy Babits Mihály altiszteknek fog előadást tartani 1909. január 9-én *Zrínyi Miklós a hadvezér és hadtudományi író* címmel.

Időnként a lap tárcarovata szívesen ad helyet Babits verseinek is. Így a december 13-i számban jelenik meg a *Theosophikus énekek* első és második része (a *Keresztényen*, illetve az *Indusok* című). December 26-án közlik Babitsnak az ifjúság számára íródott magyarázatát a *Bánk bán* előadásához, melyben nagy hozzáértéssel és mondhatni pedagógiai érzékkel próbál közelíteni a darabhoz, és annak sugallatát megértetni a tanuló ifjúsággal. Cikkében a *Bánk bán*t a „leghíresebb magyar tragédiának” nevezi. Aggódással, de sok reménységgel tekint a darab előadása elé. Felteszi a kérdést: „vajon a diákok meg fogják-e érteni ezt a remekművet, amelyet a nagy szellemű költő ezelőtt már majdnem száz esztendővel éppen nem gyermekek számára írt?” Azt kérdi, vajon helyet találnak-e az ifjú lelkekben „azok a nagy érzések, amelyek a kecskeméti búskomor költő magányos szívében” tömörültek darabba? Ám reméli, hogy „a színpad eleven világitásában belső életté válik” az ifjak előtt az is, „ami csak az iskola padjából hallva talán

puszta szó maradna”, s reméli, hogy az ifjak között sokan lesznek, „akik avval a nagy és örökre emlékezetes lelki megindulással térnek majd haza, melyet az igazi, nagy művészet első érintése kelt a fogékony elmében.” Majd így folytatja: „A *Bánk bán* az érti meg igazán, aki nem az irodalmi remeket látja benne, hanem kiérzi azt, ami e látszólag annyira objektív drámával lyrai hatást, az ódai korbácsolást, az elégiai megnyugtatót létrehozta.” Babits a darab erényeként emeli ki a tárgyválasztást, a korrajzot, a drámaépítés technikáját, a jellemzést, valamint a nyelv csodálatos erejét, „amelyben a szavak szinte ütnek és vágnak”. Babits sorra mutatja be és pár szóval jellemzi a *Bánk bán* szereplőit: különösen Bánk bán, Tiborc és Petur alakjánál időz el, majd megemlíti, hogy őszinte, szókimondó a költő, mivel „kérlelhetetlen szigorral rajzolja nemzetét nemzetnek, nem szépít, nem nagyít, azért lesz alkotása szép és nagy”. Méltatása záró részében megvallja, hogy nem akart sem esztétikai méltatást, sem írói jellemzést adni *Bánkról* vagy a költőjéről. Viszont reméli, hogy ha az ifjak megtekintik az előadást és utána visszagondolnak az ő szavaira, akkor jobban meg fogják érteni azok értelmét, és azt is reméli, hogy a darab megtekintése sokakat fog arra készíteni, hogy elolvassák magát a darabot is. Mert – fejezi be fejtegetéseit – „nem egyszer kell látni vagy olvasni ezt, hanem lelkünk állandó táplálékává és örökös kincsévé kell tennünk, hogy szépségét és igazságát mentől mélyebben élvezhessük”.

Ezt követően a lap 1909. január 3-i számának tárca rovatában lát napvilágot a *Fekete ország* című verse, mely a kényszerű lakhelyet, a száműzetésnek érzett Fogarast festi sötét tájnak, és hű látélete a költő szomorú kedélyállapotának, fájdalmas létérzésének. Három héttel később, január 24-én jelenik meg a helyi orgánumban *Vásár* című verse, melyből idézzünk itt egy szakaszt:

„Magyar szó végre. Kis székely gyermek
Füle se látszik süvegtől, subától,
Pirulva boldog arccal ténfereg
Hol új csodát ígér az ócska sátor.”

A lap VII. évfolyamának 8. számában, február 21-én lepi meg olvasóit az *Anyám nevére* című Babits-költeménnyel, a március 14-i számban pedig az *Itália* című vers kerül a közönség elé. Emellett a lap megkezdte a *Shakespeare egyénisége* című szabad líceumi előadás folytatásokban való közlését. A tanulmány a Szabadegyetem keretén belül hangzott el, s jegyzeteit Babits a Fogaras és Vidéke rendelkezésére bocsátotta közlés végett. A tanulmány kétségkívül arról vall, hogy benne a világirodalom nagy drámaöntőjének arculatát kísérli meg felrajzolni egy ugyancsak tág szellemi háttérrel rendelkező személyiség, egy hasonló nagyságrendű költőtárs! Az avoni hatyúról szólva fontos emberi kérdésekben is kifejti véleményét. A fantázia kapcsán megjegyzi: „A képzelet szerepe csupán a lelkünkben már meglévő képzeteket, érzéseket nagyítani s különböző módon egymáshoz csatolni: amiből semmit sem láttunk, semmit sem éreztünk, arról képzeletünk sem lehet.” Az írás bevezetőjében említi Babits, hogy „lehetséges lesz az író műveiről egyéniségére következtetni még akkor is, ha az egészen tárgyilagos író és magáról sohasem beszél. Ha az író lelke a világ tükörképe, művei ennek a tükörképnek a tükörképét mutatják. Az író műveiben semmi sincs, semmi sem lehet, ami ne lett volna meg az író lelkében is, mint szép benyomás, érzés, hangulat...” A Fogaras és Vidéke végül is hét folytatásban jelentette meg az előadás szövegét, a legutolsó részt a május 2-i számban, ahol így összegezi az elmondottakat: „Tündérvilágban vagyunk, ha e műveket olvassuk, egy utolérhetetlen mesevilágban, ahol pajkos szellemek űzik játékukat.”

Ezután – nyilván a nyári szünet miatt – nincs több híradás Babits-ról, egészen október 10-ig, amikor is a lap tárca rovata közli a költő *Pictor Ignotus* című versét: „Rokonok vagyunk régi testvér...” – nyilall bele a felismerés a költőbe, ki műveinek remél öröklétet.

A decemberi karácsonyi szám Babits Mihály *Bevezető beszédének* első részét közli, amit *Földes Imre* a *Császár katonái* című ifjúságnak szóló darabjához írt. Az

ismertető második részét a január 2-i szám hozza le. Az értő, okfejtő, magyarázó szöveg hatására bizonyára az előadásra ellátogató diákok jobban megérthették a bemutatott alkotás mondanivalóját!

1910. január 23-án *Szabad Lyceum* címmel a Fogaras és Vidéke híradást közöl a városban eredményesen működő előadás-sorozatról: „E hó 15-én kezdődött a Fogarason működő Szabad Lyceum előadásainak harmadik évi sorozata. A főgimnázium épületének természettani előadóterme, amelyet ezekre az előadásokra berendez-

tek, az első alkalommal szűknek bizonyult, annyi érdeklődő gyűlt egybe Babits Mihály főgimnáziumi tanár felolvasásának meghallgatására. Ez az érdeklődés bizonyára az előadó személyének is szólt, mert már Fogaras is kezdi érezni azt a ritka szerencsét, hogy falai közt tudhatja ezt a bámulatos intelligenciájú és immár országsszerte nagybecsült fiatal költőt, de mutatta ez az érdeklődés azt is, hogy a Szabad Lyceum végre hosszas vergődés után Fogarason is gyökeret tudott verni. Mert valljuk meg, az eddigi előadások látogatottságáról erre következtetni nem le-

hetett, hiszen az elmúlt évben is átlag harminc érdeklődőt láthattunk az egyes előadásokon. Reméljük, az idei kedvező auspiciumok, az első előadás sikere nyomában a Szabad Lyceum Fogarason is élni fog! Pedig az első előadás tárgya olyan volt, hogy maga az előadó is aggodalommal várta, vajon a közönségben lesz-e fogékonyság és érdeklődés iránta. »Nagyon

komoly szóhoz szokott dolgokról fogok beszélni – így kezdte Babits Mihály felolvasását –, s felolvasásom címével el akartam ijeszteni mindenkit, aki a komoly dolgokat nem szereti, kérem tehát a bátrakat, akik minden ijesztés dacára idejöttek, hogy a tág kilátás reményében meredek útra legyenek elszánva«. De a hallgatóság nem rettent vissza a meredek út fáradalmaitól, hanem bátran, lelkesen követte az előadót, aki a *filozófia* történetének rejtelmes kanyarulatain vezette előre, s útközben a tudás vezető ékesszólásával mutatott rá a

jobbra-balra felbukkanó rejtelmes csodákra, az emberi szellem, az emberi gondolkodás nagyszerű műveire.” Az ismertetés szó szerint idézi az előadás záró mondatait is: „Íme, azt gondolná valaki, hogy az emberi szellem minden korokban fáradtságosan építi magának a haszontalan filozófiákat, csak azért, hogy újra lebontsa őket, s talán jobb volna a hasznos tudományok körében maradni, mintsem ilyen elméleteket halmozni rakásra; de nem szabad felednünk, hogy az emberi szellem olyan utas, aki ha egy csúcsra felért, onnan ki is akar nézni; oly hódító, aki ha elfoglal egy várat, ott ki is akarja tűzni a zászlóját. Meg fogja találni a filozófia az igazságot? Nem! de küzdeni fog érte – és csak ennyit akar.”

lal egy várat, ott ki is akarja tűzni a zászlóját. Meg fogja találni a filozófia az igazságot? Nem! de küzdeni fog érte – és csak ennyit akar.” Végül a cikkíró, Lb. (valószínűleg Babits kollégája, László Béla) így folytatja: „Kissé hosszasan foglalkoztunk Babits előadásával, de még így is túl röviden. Egy ilyen gyenge hírvonatban legfőleg azt tudjuk éreztetni, hogy micsoda

Az ismertetés szó szerint idézi az előadás záró mondatait is:

„Íme, azt gondolná valaki, hogy az emberi szellem minden korokban fáradtságosan építi magának a haszontalan filozófiákat, csak azért, hogy újra lebontsa őket, s talán jobb volna a hasznos tudományok körében maradni, mintsem ilyen elméleteket halmozni rakásra; de nem szabad felednünk, hogy az emberi szellem olyan utas, aki ha egy csúcsra felért, onnan ki is akar nézni; oly hódító, aki ha elfoglal egy várat, ott ki is akarja tűzni a zászlóját. Meg fogja találni a filozófia az igazságot? Nem! de küzdeni fog érte – és csak ennyit akar.”

óriási tárgyat ölelt fel az a másfél-kétórás előadás, amelyet a közönség – nem ijedve meg az előadó figyelmeztetésétől mindvégig érdeklődéssel hallgatott, de még csak sejtetni sem vagyunk képesek az előadásnak belső és külső szépségét: azt a könynyedséget, amellyel a nehéz tárgyat közérthető módon tudta előadni, a gyönyörű gondolatokat, amelyeket a filozófia költői és mély problémáiból csak az vonhat le oly költőien és mély látomással, aki maga is költő és filozófus, végül a szép előadást, amely magában véve is megérdemelte a lelkes tapsot, amellyel a hálás közönség az előadót jutalmazta.”

Legközelebb a lap február 6-án közöl beszámolót az állami főgimnázium műsoros estélyéről, amelyben bőven szól Babits személyéről is: „Babits Mihály, a Holnap illusztris költője, a modern fiatal poéta utazni vitte figyelmes hallgatóságát gyorsröptű, kormány nélküli léghajón; a képzelet szárnyain. Kellemes orgánuma, a gondolkodó lélek közvetlen megnyilatkozása, szellemes megjegyzései, ábrándozó, de azért az élet mélységeibe látó leírásai, gyönyörű, tömör, a nyelv zenéjével ható stílusa – szívből jött, és szívekhez szóló színes gondolati hatást gyakoroltak a műértő közönségre, és a mély filozófiát eláruló, alkonyatfestő költemény elhangzása után az elismerés olyan követelő tapsviharba nyert kifejezést, hogy a szerény ifjú poéta kénytelen volt a pódiumon újra megjelenni, megköszönni az óvációt.”

Március 27-én a tárcarovatban a főszerkesztő megjelenteti Babits *Tavaszi előtt* című verset, melyet aztán az április 3-án megjelenő 14. számban ismét leközltek! Idézzük ennek a versnek az utolsó szakaszát:

„A fázós öreg föld is új ruhájára vár,
S fázón röpül az űrben, mint egy vedlett madár,

Szeretne napanyjához közelebb szállni már,

S meleg ölébe bujni, mint egy vedlett madár.”

A Fogaras és Vidéke május 22-én arról számol be, hogy a magyar királyi főgimnáziumban május 18-án ünnepekre került

sor, s ennek keretében Babits Mihály felolvasa *Békenapon* című írását, melynek legfontosabb gondolatát hadd másoljuk ide: „Mi hozza a háborút? mi már tudjuk: az emberek hiúsága, telhetetlensége hozza; és mi hozza a jövőt? az emberek hozzák, magunk hozzuk, magunk kovácsoljuk, minden tettünkkel, minden lépésünkkel; mert mindennek megvan a maga következménye, semmi el nem veszik, minden abból lesz, amit az emberek tesznek.” A hosszú-
ra sikeredett beszéd folytatását a lap következő, május 29-én megjelent számában közli.

Ezután ismét a szokásos nyári szünet következik, melynek hónapjai alatt az újság nem közöl Babits-csal kapcsolatos híreket, csak a november 27-i számban tűnik fel újra a neve a lap hasábjain, mikoris közlik *Modern impresszionisták* című írását, amely az alcím szerint a Szabad Lyceum keretén belül hangzott el. Ebben találunk egy olyan passzust, amely egybe-
cseng a Fogarason íródott *Távolból* című versének alaphangulatával, és pedig: „A modern művészet megszületéséről beszéltek, hogyan kelt ki a néplélekből, mint hajdan a Vénus istennője a tenger habjaiból. Nagyvárosi Vénus ez a modern művészet, és mi, akik itt a messze vidéken is értjük őt, úgy hódolunk neki a távolból, mint a középkori lovag a napkeleti királykisasszonynak.” A lap ügyeletes cikkírója pedig emígy számolt be az estről: „Múlt szombat este a hangulatok estéje volt. Költő beszélt nekünk, művészetről beszélt nekünk. Költői nyelven művészi meglátást és érzelme-
ket közölt velünk. Impresszionizmusról szólt a felolvasás, amely nem akart sem tudományos, sem tisztára mulattató lenni. Babitsnak más szándékai voltak. Elmondta nekünk prózában és versben a classzicizmus, romanticizmus, impresszionista, realista, naturalista és szecessziós művészeti irányok, festészeti és költői credóját, de úgy mondta el, hogy inkább érezte, végigtapasztaltatta velünk, inkább a képek és versek hangulatát öntötte belénk, sem hogy tanítani akart volna... A terem forró levegőjében impressziók és hangulatok úsztak, hallottuk Babits sajtóságos éneklő

olvasását, éreztük a képek és a magyarázat szuggesztív erejét és csakhamar rabjai lettünk az előadásnak, az ő érzéseinek, az ő hangulatának.” Végül a tudósító így fejezi be írását: „Az est a hangulatok estéje volt. Babits tudását Babits költő adta elő nekünk. Vibráló hangja úgy belerezegte érzéseit és érzésszerű gondolatait a lelkünkbe, hogy szívesen hallgattuk volna, akármit, akármiről beszél. Szívesen hallgattuk a költőt akkor is, amikor tanított. A képek rajza, a versek ritmusa, a felolvasó hangja egybeforrt, eggyé olvadt – a szuggesztív teljes volt. A terem kivilágosodott, az elhallgatót lelkes taps üdvözli, eltávoznak, de a lelkünkben még sokáig ott zsonganak az est impressziói...” A modern impresszionistákról szóló cikket – szokás szerint – a lap folytatásokban közli, a 49. számban a második részt, az ötödik (és egyben utolsó részt) pedig az 52. számban.

A következő évben, 1911-ben eléggé keveset olvashatunk a költőről, illetve a költőtől, az első negyedév nevének említése nélkül telik el (vajon ez annak a jele, hogy Babits ebben az időszakban keveset avagy egyáltalán nem alkotott?) Az április 2-i újságban végre felfedezhetünk egy recenziót, amely Babits *Herceg, hátha megjelen a tél is!* című frissen megjelent kötetéről számol be módfelett lelkesen. Az ismertetés jelzőkkel, dicséretekkel teli himnusz zeng Babits költeményeiről. „Végiglapozva a kötetet a hangulatok változatoságát, az érzelmek előkelőségét és a gondolatok finom szövődékét csodálja az embert. Egy sajátos, erősen egyéni lírai természet megnyilatkozásai e versek. Aki Babitsot ismeri, tudhatja, hogy visszavonult, jelentősebb külső események nélkül való, mondhatni szürke életet él. De úgy látszik, és e kijelentésre versei jogosítanak, annál változatosabb a belső élete. Egy folyton hullámozó kedély, egy folyton tépelődő, elmélkedő, szemlélődő, befelé tekintő lélek tárul elénk verseiben.”

A május 14-én megjelenő 20. szám arról tudósít, hogy Gyermekvédő Liga szervezésében jótékony célú matinéra került sor, amelynek keretében „a program harmadik pontja Babits Mihály felolvasása volt. Elő-

szőr az új irány egyik neves írójától, *Szép Ernőtől* olvasott fel egy bájos, szívhez szóló verset, amelynek mély értelme könyveket csalt a hallgatók szemébe, hallgatók a játék nélkül felnőtt, szegény gyermek történetét. Ezután három verset olvasott fel Babits, legújabb verskötetéből, az ő sajátságosan éneklő hanghordozásával, verseinek szimbolikusságával, szójátékai, szóismélteléseivel mintegy elkábítva hallgatóit. Elementáris erővel tört ki a taps a versek elhangzása után, de bármilyen hosszsan tapsoltak is, a költő nem toldotta meg felolvasását, sem színen nem jelent meg újra” – írja a cikkíró, H. Gy. (A szignó valószínűleg a főszerkesztőt, Halmy Gyulát takarja.)

A május 20-án megjelenő számban lát napvilágot Babits *Messze... Messze...* című verse, melyben sóvárgásának, elvágódásának ad hangot.

Barátai hathatós közreműködésének köszönhetően ösztől változás következik be Babits életében, amiről a Fogaras és Vidéke augusztus 20-i számában ad hírt: „Áthelyezés: A Hivatalos Lap legutóbbi számából olvastuk, hogy városunk egyik legkiválóbb lakóját, az országszerte ismert nevű költőt, Babits Mihályt az újpesti állami főgimnáziumhoz helyezte át a vallási és közoktatásügyi magyar királyi minisztérium. Ezzel az áthelyezéssel Babits Mihály az ország fővárosába került, ahol rendkívüli tudása és képzettsége széles teret talál és ahol az irodalmi központban kiváló és eredeti költészete is jobban érvényesülhet. Fogaras társadalma a nagynevű költőt, a felolvasó-asztal elragadó tehetségű szereplőjét veszté el, az állami főgimnázium pedig egyik sokoldalú képzettségű, szeretetreméltó valóságos »elő lexikonját« nélkülözi Babitsban, aki úgy is mint kortárs, úgy is mint az ifjúság nevelője általános elismerést vívott ki magának. Lapunknak mindenkor büszkesége, hogy Babits Mihályt munkatársai között láthatta és éppen ezért a mi veszteségünk a legnagyobb Babits távozásával. Reméljük azonban, hogy a fiatal költő óhaja beteljesedésével, a fővárosba kerülésénél, csak ezután fogja még színesebben, még ragyogóbb fantázi-

ával kibontani szárnyait és így nincs helye a mi veszteségünk emlegetésének. Őszinte szívvel mondunk Isten hozzádot lapunk kitűnő munkatársának, és kívánjuk, hogy mind beteljesedjék az a sok szép terv és remény, amit ez az áthelyezés fokozhat...”

Ezzel nemcsak Babits szereplése ért véget a Fogaras és Vidéke hasábjain, hanem

a költő is búcsút inthetett a kis vidéki városkának, nyomasztó légkörének, magányos sétáinak a Papírmalom ligetében, és a „vasárnapok bús álmodója” szabad szívvel távozhatt az albrétli szobájából, „a bús remetelekből!”

Salló László

A befejező mondat regénye – a regény befejező mondata

Regény-e a befejezetlen regény? Ha egy regény utolsó mondata hiányzik, azt mondjuk: nincs kész, befejezetlen. Viszont nem mondjuk, hogy nem regény.

Ha azt állítjuk, hogy valami befejezetlen, állításunk magában hordozza a befejezhetőségét. Hiszen feltételezünk egy struktúrát, ami megfelelhet mondjuk egy mély lélegzetnek, mely elegendő levegőt – és így lendületet és energiát – juttat a tüdönkbe ahhoz, hogy tüsszentünk. Persze van úgy, hogy a tüsszentés elmarad... Mit is jelent „befejezés” szavunk? „...valamely cselekvésnek, történésnek, folyamatnak végső mozzanata, lezárulása, vége” – írja a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Ahhoz, hogy a befejezhetőségről szóljunk, a cselekvésnek, történésnek, folyamatnak – szó ami szó – el kell kezdődnie. Ami viszont csak akkor lehetséges, ha ehhez megfelelőek a körülmények (azaz lehetővé tesszik vagy előidézik ezek kezdetét). Ilyen „körülménynek” nevezhető egy felháborodás, a többiekétől eltérő vélemény, vagy bármilyen szükséglet okozta késztetés. Ha tovább gombolyítjuk a fonalat, elérkezünk egy igen fontos fogalomhoz: a fogékonysághoz, a fülhöz, mely a hallásért van. Ahhoz tehát, hogy eljussunk a címbéli gondolathoz, elsőként a gyújtópontot kell vizsgálni. Hogyan is áll Bulgakov *Mester és Margarita* című regényében a fogékonyság és a reakciókészség kérdése? Mi is az a jelenség, melyen leginkább vizsgálható e probléma?

A húszas évek Moszkvájában hirtelen és váratlan felbukkan egy óriási, éles tü-

kör: Woland és kísérete. Igaz, maga Bulgakov sátánnak is nevezi ezt az úriembert, mégis jelentősen eltér a már ismert sátánalakoktól. Talán a legjelentősebb különbség, hogy ellentétben a többiekkel, nem rombol és nem megront, hanem egyszerűen csak láttat. Nem helyez papírgalacsinokat az ablakpárkányra (már nem szükséges), viszont nem röstell egy kis kereszt-huzatot előidézni.

Egy szó, mint száz: különös események történnek. Meglepő dolgok kerülnek egymás mellé, egy kis napraforgóolaj és egy levágott fej, alsónadrág és szentkép, elegáns dámák ragyogó toalettjei és pucér feneketek... Mindez, mint afféle nem karcsúsító tükör – éles kritika. Woland tehát nem az igaz úton járó ember megrontásával foglalkozik – szemben például *Goethe Mefistójával* –, hanem áldozatai lábát önön gyengeségeikbe gabalyítja. Jól példázta ezt Woland Varieté-színház-beli működése: „...csak egyszerűen látni akartam a moszkvaiakat... én csak ott ültem és néztem a moszkvaiakat...” (18. fejezet). A másik, igen lényeges szempont, amelyben Woland eltér „kollégáitól”, hogy nem az égető, föld alatti pokol, hanem a felszín őröge. E két jellemző tulajdonsága érthető módon erősen egymásba fonódik. Woland világa annyira rossz, amennyire az általa próbára tett, s tükrözött világ. Annak elle-